
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
І ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341.215

М. І. ОТРОШ

**КОДЕКС КАНОНІЧНОГО ПРАВА
КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЛАТИНСЬКОГО ОБРЯДУ**

Досліджуються питання систематизації джерел католицького канонічного права та аналізуються найважливіші збірники церковних законів і Кодекси канонічного права Католицької Церкви 1917 і 1983 років.

Ключові слова: систематизація джерел католицького канонічного права, збірники церковних законів, Кодекс канонічного права 1917 р., Кодекс канонічного права 1983 р.

Отрош М.І. Кодекс канонического права Католической Церкви латинского обряда

Исследуются вопросы систематизации источников католического канонического права, анализируются наиболее важные сборники церковных законов и Кодексы канонического права Католической Церкви 1917 и 1983 гг.

Ключевые слова: систематизация источников католического канонического права, сборники церковных законов, Кодекс канонического права 1917 г., Кодекс канонического права 1983 г.

Otrosh Michael. The code of canon law of the Catholic Church of the latin rite

The article is devoted to the systematization of the sources of the catholic canon law as well as to the analysis of the most significant sets of church laws and codes of canon law of the years 1917 and 1983.

Key words: systematization of the sources of the catholic canon law, sets of church laws, the code of canon law (1917), the code of canon law (1983).

Потреба Церкви у створенні і зберіганні якоїсь певної правової визначеності, а також у правильному застосуванні окремих норм, зумовила необхідність укладення збірників, які б містили різні закони і декрети, проголошені церковною владою. Протягом перших шести століть укладення таких збірників ґрунтувалося лише на хронологічному принципі, а з шостого століття починає застосовуватися також систематичний критерій, за яким укладений, наприклад, відомий *Collectio Dionysio-Hadriana*, який папа Адріан I у 774 р. подарував Карлові Великому¹. Наступним кроком були спроби Гінкмара з Реймсу – архієпископа Реймського (В. Hinkmar von Reims) (806-882 pp.)² та Іва з Шартру – єпископа Шартрського

© ОТРОШ Михайло Іванович – кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

(Ivo von Chartres) (1040-1116 pp.)³ об'єднати матеріал цих збірників і сформулювати правила, що дало б змогу пристосувати церковні закони до вимог часу.

Перша спроба систематично гармонізувати церковні закони й уникнути суперечностей у їх застосуванні, була реалізована в збірнику *Concordia discordantium canonum* («Узгодження неузгоджених канонів»), який біля 1140 р. був зроблений монахом – магістром богослів'я Граціаном у Болоньї⁴. Цей твір, який згодом стали називати просто «Декрет Граціана», служить зразком для наступних збірників церковних законів *Compilationes i Decretales*⁵. Ці останні разом з Декретом Граціана в процесі потриденційської реформи були включені до збірника *Corpus Iuris Canonici*. Хоч це ще не справжній кодекс – повний і обов'язковий, але після апробації *Corpus Iuris Canonici* разом із збірниками папських булл, стає найважливішим збірником церковних законів і основним джерелом чинного до 1917 р. канонічного права. Воно охоплює: декрет Граціана, декрет Григорія IX (*Liber Extra*), *Liber Sextus* Боніфація VIII, «Климентини» Климентія V, й обидва приватні збірники, так звані *Extravagantes Joannis XXII* і *Extravagantes communes*⁶.

Незважаючи на безсумнівний прогрес, зумовлений виданням *Corpus Iuris Canonici* як апробованого папою збірника, вже на I Ватиканському соборі (1869-1870 pp.)⁷ наголошувалося, що використання цього збірника з огляду, насамперед, на його обсяг і різну правову силу окремих частин, не дуже практичне. До проблеми визначення і об'єднання фактичного чинного канонічного права додалося ще дві перешкоди: по-перше, *Corpus* разом із законами вміщав рішення окремих випадків, загальну правову норму з яких можуть вивести лише *probati auctores*, по-друге, *Corpus* хоч і не відкидав навіть тих, що були вже дуже застарілими, містив не всі джерела права. Тому зрозуміло, що в кінці XIX ст. виникла гостра необхідність повної і єдиної систематизації джерел канонічного права. Завдяки цій систематизації мало полегшитись вивчення чинних законів і їх правильне застосування.

Незважаючи на реальні труднощі, пов'язані з об'єднанням усіх чинних церковних законів *in unum* (в одне) та попри розбіжності думок щодо недоліків, які могла б спричинити кодифікація в сучасному розумінні, цю велику роботу, яка проводилася під керівництвом кардинала П'єтро Гаспаррі, було завершено до свята Зішестя Святого Духа, в яке 27 травня 1917 р. Бенедикт XV⁸ проголосив *Codex iuris canonici*, а через рік – 19 травня 1918 р. – він набрав чинності.

Цей перший Кодекс Церкви охоплює 2414 канонів, що згруповані у п'яти книгах. Перша книга *Normae generales* (Загальні норми, канони 1-86) містить, крім деяких вступних пояснень і уточнень щодо відліку часу, також норми щодо закону і звичаю як джерел канонічного права, а також норми, що стосуються рескриптів, привілеїв і диспенз. Друга книга *De personis* (Про особи, канони 87-725) містить так зване конституційне право Церкви, яке ділиться на 3 частини (*De clericis, de relogisis, de laicis*) – («Про священство», «Про ченців», «Про мирян»). У третій книзі *De rebus* («Про речі», канони 726-1551) зібрані різноманітні норми, зокрема щодо таїнств (канони 731-1143), учительського уряду (канони 1322-1408) і майнового права (церковна власність) (канони 1409-1551). Четверта книга *De processibus* («Про процеси», канони 1552-2194) містить норми, що стосуються звичайної і надзвичайної канонічної судової процедури. У п'ятій книзі (канони 2195-2414) йдеться про карне право Церкви. У додатку до цих п'яти книг подано папські конституції, найважливіша з яких стосується виборів папи.

З юридичної точки зору Кодекс 1917 р. є автентичним збірником, тобто апробованим і проголошеним папою як найвищим законодавцем. Збірник є єдиним у тому розумінні, що всі його норми, незалежно від часу походження, повністю рівноправні і мають однаковий обов'язковий характер. Проте завдання ко-

дифікації – замінити різні джерела одним *unicus tons* (єдиним джерелом) – не вдалося повністю виконати. Так, Кодекс не скасовує домовленостей між Апостольським Престолом і різними націями (канон 3), він зберігає дійсними набуті права (канон 4) і толерує звичаї і партикулярні закони, які суперечать його нормам (канони 5 і 6), а крім того, цей Кодекс не зобов'язує Східні Католицькі Церкви, за винятком випадків, коли він відтворює норми Божого права або виразно щось для них приписує (канон 1)⁹. Окрім того, після проголошення Кодексу було видано нові церковні закони, які змінювали чи доповнювали його¹⁰.

Якщо мовна редакція цього першого Кодексу Церкви переважно зрозуміла, проста і логічна, то в його термінології допущені деякі неточності. «Багатообіцяючі спроби очистити правову мову, зроблені в цьому Кодексі, були неефективні, тому що в різних частинах Кодексу, а нерідко навіть у тому самому розділі, вживалися інші, старіші визначення. Майже всі терміни вжито раз в одному, а другий – в іншому значенні. А також – існує кілька визначень для одного і того ж»¹¹. Тому при інтерпретації тексту Кодексу треба відмовитися від формалізму, а постійно зважати на дух і зміст закону. У сумнівних випадках слід звертатися до автентичної інтерпретації Кодексу, яку подає спеціальна комісія кардиналів, утворена Бенедиктом XV 15 вересня 1917 р. шляхом *motu proprio* «*Cum iuris canonici*». Її інтерпретації мали силу закону і періодично друкувалися в *Acta Apostolicae Sedis* (Актах Апостольського Престолу)¹².

Що стосується методологічних засад Кодексу 1917 р., то законодавець допустив значний розрив між історією і чинним правом. Формально Кодекс 1917 р. скасовує попередні норми. І хоча фактично він включає значну частину попереднього канонічного права – 854 канони, у ньому відсутні будь-які посилання на більш ранні джерела виникнення¹³. Водночас кодифікація 1917 р. мала так багато переваг, що лише через 40 років почали серйозно задумуватися над модернізацією і пристосуванням *aggiornamento* Кодексу. Особливо після того, як папа Іоанн XXIII оголосив 15 січня 1959 р. про скликання римського єпархіального синоду і вселенського собору¹⁴.

Другою офіційною кодифікацією є проголошений 25 січня 1983 р. папою Іоанном Павлом II новий Кодекс канонічного права (*Codex iuris canonici*), який становить собою корпус юридичних норм загального та універсального характеру, що регулюють діяльність Католицької Церкви латинського обряду. Його прийняття було викликане необхідністю церковно-юридичного закріплення нового богословського бачення Церкви, сформульованого на II Ватиканському соборі¹⁵.

Відмінності між двома кодексами ґрунтуються перш за все на принципово різному підході до розуміння суті і ролі Церкви. Кодекс канонічного права 1917 р. виходив з того, що право Церкви становить собою юридичну систему, подібну юридичній системі держави. Даний погляд ґрунтувався на розумінні Церкви як «досконалого суспільства» (*societas perfecta*), яке у багатьох відношеннях схоже на державу і відрізняється лише своїм надприродним завданням. Правова система Церкви у зв'язку з цим розглядалася як така, що принципово є порівнянною з світськими правовими системами. Відповідно, юридична система Церкви у Кодексі канонічного права 1917 р. структурувалася подібно світським юридичним системам. Зокрема, структура ККП 1917 р. відображала систему побудови цивільних кодексів континентальної Європи.

Кодекс канонічного права 1983 р. займає у даному питанні принципово іншу позицію, яка зводиться до того, що Церква становить собою унікальне суспільство, тому її правова система повинна бути також унікальною. В апостольській конституції *Sacrae disciplinae leges*, якою проголошувався новий ККП¹⁶, папа Іоанн Павло II нагадав про необхідність перекласти на мову каноністики но-

вий образ Церкви, викладений у вченні II Ватиканського собору. При цьому слід орієнтуватися на фундаментальні положення, наприклад вчення про Церкву як народ Божий і про владу, яка розуміється як служіння; реальність Церкви як єднання, в рамках якої реалізуються взаємовідносини між окремими Церквами; участь всіх християн у триєдиному служінні Христа як священника, пророка і царя, а також права і обов'язки, що випливають з цієї ролі; обов'язок християн утверджувати єкуменічну єдність.

Принципово інший підхід до розуміння суті права Церкви визначив і зміну структури ККП. Нині діючий Кодекс канонічного права 1983 р. коротший від Кодексу 1917 р., він містить 1752 канони, які розділені на 7 книг: про загальні норми (*De normis generalibus*), про народ Божий (*De populo Dei*), про учительське служіння Церкви (*De Ecclesiae munere docendi*), про служіння освячення у Церкві (*De Ecclesiae munere sanctificandi*), про тимчасові блага Церкви (*De bonis Ecclesiae temporalibus*), про санкції у Церкві (*De sanctionibus in Ecclesia*), про процеси (*De processibus*).

Перша книга *De normis generalibus* («Про загальні норми», канони 1-203) складається з одинадцяти глав (титулів) і розглядає юридичні принципи та інститути, спільні для всіх канонів ККП. У ній даються визначення таких понять, як церковні закони, звичаї, декрети та інструкції, статути, приписи, правила вираховання строків у канонічному праві, загальні положення про суб'єкти канонічного права.

Друга книга *De populo Dei* («Про народ Божий», канони 204-746) складається з трьох частин. Перша частина («Про віруючих у Христа») присвячена ролі всіх християн у Церкві. У ній містяться визначення «вірних Христу» (канон 204), вказівка на права і обов'язки всіх членів Церкви, опис специфіки покликання мирян у Церкві. Завершується перша частина нормами, що стосуються правового статусу духовенства. Друга частина («Про ієрархічний устрій Церкви»), присвячена ієрархічному устрою Церкви, складається з двох розділів: «Верховна влада у Церкві» і «Окремі Церкви та їх об'єднання». У першому розділі містяться положення про Римського понтифіка і колегію єпископів, віроучительні за своєю природою і відображають позицію з цих питань II Ватиканського собору, а також положення, що стосуються кардиналів, Римської курії, папських легатів. Другий розділ присвячений окремим Церквам і єпископату, а також ієрархічному устрою всередині окремих Церков (питання, що стосуються єпархії, приходу та їх органів). У цьому ж розділі розглядаються питання об'єднань окремих Церков (церковні провінції і церковні регіони, конференції єпископів тощо). Третя частина другої книги («Про інститути присвяченого Богу життя і про товариства апостольського життя») містить канони, що стосуються інститутів присвяченого Богу життя (в тому числі конкретні – для чернечих і секулярних інститутів) і товариств апостольського життя.

Третя книга *De Ecclesiae munere docendi* («Про вчительське служіння Церкви», канони 747-833) складається з п'яти глав (титулів) присвячених проповіді і катехізації, місіонерській діяльності, католицькій освіті (як у світських, так і в церковних навчальних закладах), питанням використання засобів масової інформації. У формулюванні відповідних норм простежується прагнення гармонійно врахувати рішення II Ватиканського собору і канонічну традицію, що регулює дані питання.

Четверта книга *De Ecclesiae munere sanctificandi* («Про служіння освячення у Церкві», канони 834-1253) складається з трьох частин, присвячених таїнствам, іншим богослужбовим діям, священним місцям і дням. Перша частина поділена на сім глав (титулів), містить канонічні норми, що стосуються таїнств. Друга ча-

стина містить норми, що стосуються літургії часів, обрядів поховання, шанування святих, чернечих обітниць. Третя частина складається з норм, що стосуються священних місць (церкви, ораторії, санктуарії, вівтарі, кладовища), свят і днів посту.

П'ята книга *De bonis Ecclesiae temporalibus* («Про тимчасові блага Церкви», канони 1254-1310) регулює майнові відносини Церкви і містить норми, що стосуються набуття мирських благ (які, згідно з Кодексом канонічного права, служать забезпеченню богослужіння, підтримці духовенства і здійсненню апостольства і добродійності), управління ними та відчуження. Тут також містяться загальні норми договірної права та норми, що стосуються заповітів на користь Церкви. Цей розділ ККП торкається питань, які в сучасних умовах регулюються світським (перш за все цивільним) правом, тому його практичне застосування залежить від особливостей правових систем у конкретних державах.

Шоста книга *De sanctionibus in Ecclesia* («Про санкції у Церкві», канони 1311-1399) регулює застосування канонічних санкцій і складається з двох глав (титулів). Перша з них присвячена загальним нормам покарань, а друга встановлює застосування покарань за конкретні правопорушення.

Сьома книга *De processibus* («Про процеси», канони 1400-1752) присвячена канонічним процедурам, за винятком тих, що мають відношення до беатифікації і канонізації святих, складається з п'яти частин і стосується загальних питань канонічного процесуального права, змагального процесу, особливих видів судочинства у церковних судах, канонічного кримінального процесуального права, адміністративних процедур¹⁷.

Окрім того, незважаючи на універсальний характер Кодексу канонічного права 1983 р. як єдиного закону, у ньому не регулюються питання, пов'язані з організацією Римської курії, з літургійним правом і міжнародними угодами Святого (Апостольського) Престолу. Кодекс канонічного права 1983 р. визнає також існування законних звичаїв і необхідність слідувати канонічній традиції у тлумаченні древніх норм права, що знайшли своє відображення у ККП.

Що стосується правової систематики, то новий Кодекс 1983 р. цілком ґрунтується на вченні II Ватиканського собору про Церкву як *communio* (спілкування, причастя), про що свідчать книги (II-III-IV), в яких слово і таїнство вперше виступають як основні елементи церковної структури¹⁸. Водночас і щодо змісту Кодексу 1983 р., на відміну від Кодексу 1917 р., має два важливі нововведення. Перше полягає у тому, що нова кодифікація церковних законів більше не керується першочерговим завданням систематично і раціонально формулювати канонічні норми, але намагається викласти їх відповідно до змісту віри. Отже, принцип теологічної точності переважає принцип правової точності. Друге нововведення характеризується зміною ідентичності основного суб'єкта всієї правової церковної структури: вже не священнослужитель, а *christifidelis*, тобто вірний, є первинною категорією, що лежить в основі категорій мирянин, священнослужитель і чернець¹⁹.

До цього варто додати, що Кодекс канонічного права 1983 р. розповсюджує свою дію лише на Католицьку Церкву латинського обряду (*ritus Latinorum*), під яким розуміється сукупність західних літургійних обрядів, що включає в себе римський обряд (в тому числі його місцеві та чернечі різновидності), амвросіанський, мозарабський і брагський обряди, а також обряди, що не збереглися: північно-африканський, галліканський, кельтський та деякі інші. Незважаючи на різноманітність літургійних обрядів Заходу, спільною для них була латинська мова богослужіння (звідси назва – латинський обряд). В ході історії вони піддавалися взаємовпливу, що поступово обумовлювало все більшу схожість між ними.

Особливо сильним був вплив римського обряду. У другій половині XI ст. папа Григорій VII здійснив уніфікацію літургійного обряду у Католицькій Церкві, залишивши римський обряд як єдиний офіційний у використанні. Виняток склали декілька незначних «острівків» інших західних обрядів (пізніше в результаті церковних уній до них добавилися і східні обряди), однак і вони зазнали тією чи іншою мірою романізації, тому інколи терміни «латинський обряд» і «римський обряд» використовуються як синоніми. Латинський обряд являється переважаючим у Католицькій Церкві за чисельністю віруючих. Сукупність католиків, які користуються латинським обрядом, становить собою цілісну канонічну структурну одиницю, що історично походить від Римського патріархату. Церква латинського обряду традиційно іменується Латинською Церквою і підпорядковується безпосередньо Папі Римському як патріарху Заходу²⁰.

Водночас Кодекс канонічного права 1983 р. не розповсюджує свою дію на Східні Католицькі Церкви, тобто ті Церкви, які дотримуються східних літургійних обрядів, знаходяться у канонічному спілкуванні з Святим Престолом і під керівництвом Папи Римського перебувають у повному церковному та літургійному спілкуванні між собою і зі всіма Католицькими Церквами латинського обряду. У Східних Католицьких Церквах діє прийнятий у 1990 р. Кодекс канонів Східних Церков (про це докладно йтиметься у наступній публікації).

1. Kelly J.N.D. The Oxford Dictionary of Popes / Kelly J.N.D. – Oxford, 1986. – P. 96-97.
2. Tavard G. Episcopasy and Apostolic Succession according to Hincmar of Reims / G. Tavard // Theological Studies 34 (1973). – P. 594-623.
3. Bibliotheca Sanctorum Enciclopedia dei Sancti. Roma, 1961-70. 12 vol. Vol. 7. – P. 994-997.
4. May G, Egler A. Einführung in die kirchenrechtliche Methode / May G, Egler A. – Regensburg, 1986. – S. 43-45.
5. Duggan C. New Catholic Encyclopedia / Duggan C. – New York, 1967-2001. 20 vol. – Vol. 4. – P.706-709.
6. Musselli L. Storia del diritto canonico. Introduzione alla storia del diritto e delle istituzioni ecclesiali / Musselli L. – Turin. 1992, P. 57-58.
7. Jedin H. Breve Storia dei Concili / Jedin H.. – Brescia, 1983. – P.165-199.
8. Enciclopedia dei Papi. – Roma, 2000. – 3 vol. – P. 608-617.
9. Ліберо Джероза. Церковне право / Ліберо Джероза. – Львів: Свічадо, 2001. – С. 58-62.
10. Ochoa X. Leges Ecclesiae post CIC editae (1917-1985), Bd. I-VI, Rom 1966-1987.
11. Morsdorf K. Die Rechtssprache des Codex Iuris Canonici. Eine kritische Untersuchung / K. Morsdorf // Paderborn.– 1967. – S.804.
12. Motu proprio «Cum iuris canonici». Acta Apostolicae Sedis 9 (1917), Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, p.483-484.
13. P. Gasparri P., Seredi I. Codicis Iuris Canonici Fontes. Bd. IX. Rom. 1939, Tabella AI, S.7-164.
14. Acta Apostolicae Sedis 51 (1959), Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano. – P. 65-69.
15. Казем-Бек А. О Втором Ватиканском Соборе / А. Казем-Бек // Журнал Московской патриархии. – 1963. – № 1. – С.72-76.
16. New Commentary on the Code of Canon Law / Edited by John P. Beal, James A. Coriden, Thomas J. Green. – New York: Paulist Press, 1989. – 754 p.
17. Кодекс канонического права / [пер. с латинского А.Н. Коваля]. – М.: Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 624 с.
18. Schmitz H. De ordinatione systematica novi Codicis Iuris Canonici recogniti. Periodica 68 (1979). – P.171-200.
19. Corecco E. Die kulturellen und ekklesiologischen Voraussetzungen des neuen CIC. Ordinatio fidei. Schriften zum kanonischen Recht. Paderborn. 1994, S. 85-108.
20. King A.A. Liturgies of the Primatial Sees / King A.A.. – London, 1957. – P. 1-154.